

Mircea Vulcănescu. Argument

Ionuț Butoi

În rândurile de mai jos propun o sintetică trecere în revistă a contribuției științifice pe care a adus-o Mircea Vulcănescu în cadrul Școlii Sociologice de la București, a propriei sale perspective sociologice precum și câteva sugestii privind actualitatea scrierilor sale. Textul este nucleul unui studiu ce va dezvolta ideile expuse aici doar pe scurt.

Parcurs

Dintre liderii Școlii Sociologice de la București, Mircea Vulcănescu (1904-1952) a fost cel mai vechi colaborator al profesorului D. Gusti, participând la unul din primele proiecte de cercetare și reformă ale Seminarului de Sociologie, *"Programul studentesc pentru organizarea vieții universitare"* (1924), precum și la prima campanie monografică de la Goicea Mare (1925), ce a fost pur experimentală. Cercetările sale, într-o primă fază, țin de "viața spirituală" și "manifestările psihologice" ale satelor studiate, lăsând câteva note de cercetare și susținând o conferință despre metoda abordării acestui domeniu. La campania monografică de la Fundul Moldovei (1928) Vulcănescu se implică intens în sistematizarea sociologiei gustiene, fiind unul din principalii contribuitoari la elaborarea teoriei și metodei monografice. În această fază a Școlii Sociologice de la București, pe care aș numi-o faza "devălmașă", monografia are un caracter puternic de experiment științific și procesul de cristalizare a unor "mentori" care coordonează cercetarea pe teren este în plină desfășurare. Vulcănescu este unul din "bătrânii" monografiei, alături de Stahl, Xenia Costa-Foru și D.C. Georgescu.¹

În 1930, la Runcu, Vulcănescu își schimbă domeniul de cercetare, ocupându-se de "viața economică" a satului. Se va ocupa de aceeași temă și la campaniile monografice de la Cornova (1931) și de la Drăguș (1932). Rămâne, de altfel, domeniul principal de cercetare în cadrul căruia publică principalele sale contribuții științifice. Din 1932 Mircea Vulcănescu nu a mai participat la monografii, motivele fiind conjuncturale (devine tot mai absorbit de noile sale responsabilități de înalt funcționar economist) și principiale (respinge ideea unei *educări* a țăranilor de către echipele studentești). Reținerea față de accentul tot mai intervenționist pe care D. Gusti îl dă monografiei nu se extinde însă la colaborarea cu profesorul și nici în ceea ce privește locul lui Vulcănescu în cadrul Școlii Sociologice. Astfel, continuă să fie asistentul

¹ H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, Ed. Minerva, 1981, p. 132.

de etică la catedra lui Gusti și colaborează instituțional cu acesta când este ministru al Educației, elaborând *referatul general* al proiectului de *Reorganizare a Ministerului de Instrucție Publică, Culte și Arte* (1934). De asemenea, va contribui instituțional și științific la proiectul *Enciclopediei României* (1938). Publică articole despre lucrările Școlii de Sociologie de la București, despre sistemul profesorului Gusti și este implicat și în pregătirea Congresului Internațional de Sociologie preconizat a fi organizat în București (1939), care nu s-a mai ținut din cauza împrejurărilor externe nefavorabile.

Explorări sociologice

Care a fost contribuția științifică a lui Mircea Vulcănescu în cadrul Școlii Sociologice de la București? Putem răspunde la această întrebare în două feluri: prin raportare la producțiile atestate ca atare, la articolele de cercetare, sau prin raportare la influența exercitată asupra evoluției Școlii așa cum reiese din istoria socială a acesteia sau din alte producții de certă apartenență monografică care, însă, nu au același caracter științific consacrat ca primele. Abordarea multiplă a contribuției lui Vulcănescu este necesară deoarece există o clară disproporție între importanța reală a acestuia în cadrul Școlii și ceea ce considerăm producții științifice circumscrise sociologiei monografice. Dintre mentorii Școlii prezentați în acest program, Vulcănescu are cele mai puține publicații, lucru explicabil, în parte, prin moartea sa prematură în închisorile comuniste (1952, la 48 ani, după 4 ani de temniță). Un alt factor ce explică această producție limitată este cariera sa tot mai sollicitantă de tehnocrat al statului român, specializat în economie, dar și intensa sa activitate publicistică, activitatea din cadrul ”tinerei generații”, foarte diversele sale preocupări (teologie, istorie socială, filosofie etc.). Cu siguranță, rolul lui Vulcănescu în alcătuirea ”sistemului” sociologic gustist și al metodei monografice a fost unul din cele mai importante, cel puțin în prima fază a Școlii (până în 1931), fără să existe ”urme” explicite ale acestei influențe.

Există astfel de ”urme” însă în ceea ce privește metoda de culegere a datelor din teren și de prelucrare pe tema ”manifestărilor economice” ale satelor monografiate. Inițial, cercetarea acestui domeniu se făcea prin calcularea contabilă a unor bugete familiale care căutau să stabilească, statistic, ”rentabilitatea” gospodăriilor țărănești. Vulcănescu observă erorile unui astfel de model care sunt atât teoretice – considerarea gospodăriei țărănești drept corespondentul rural al unei firme capitaliste, cât și de ordinul culegerii și interpretării datelor – se calcula venitul prin echivalări monetare complicate, aproximându-se, practic, ”salariul” membrilor gospodăriei. În plus, în unele zone activitatea economică era în bună parte non-

monetară. Toate aceste particularități ale economiei rurale sunt re-interpretate de Vulcănescu prin intermediul teoriilor economistului rus Al. Ceajanov, care calcula în mod diferit venitul gospodăriilor. Modificările în metoda de culegere a datelor din teren sunt importante și vizibile în special din campania de la Cornova (1931). Deși nu există o contribuție semnată de Vulcănescu în urma cercetării din satul basarabean (este notată doar o conferință la Institutul Social Român, intitulată *Structura vieții economice a satului*), contribuțiile pe tema gospodăriei țărănești semnate de alți monografiști sunt elaborate, în mod evident, sub coordonarea sa. Există o conferință ale cărei note consistente s-au păstrat și care dau indicii suficiente pentru a putea reconstrui viziunea lui Vulcănescu în materie (*Gospodăria țărănească și economia capitalistă*). Modificările introduse de Vulcănescu vor rămâne, în continuare, în practica monografică, fiind reluate și în metodologiile târzii ale Școlii.²

Forma teoretică a preocupărilor din acest domeniu sunt expuse în "Teoria și sociologia vieții economice. Prolegomene la studiul morfologiei economice a unui sat", publicat în 1932 în *Arhiva pentru Știința și Reforma socială*. Așa cum îi arată și titlul, articolul e destinat fundamentării teoretice a analizei sociologice a vieții economice rurale. Scopul lui Vulcănescu nu era să facă *teoria* economiei rurale, ci să pună bazele teoretice necesare pentru o nuanțată culegere și interpretare a datelor de teren, avertizând de la bun început asupra "prejudecăților" pe care economiștii le au "din cunoașterea teoretică a vieții economice" pe care "caută să le aplice vieții satului", "fără să-și dea seama că noțiunile cu care lucrează sunt împrumutate, în majoritatea lor, din alt fel de viață economică decât cea pe care o studiază."³ Vulcănescu distinge două momente ale metodei sociologice: a) înțelegerea (nivelul fenomenologic) și b) explicarea (nivelul etiologic) faptului social studiat. Dar ceea ce e important de reținut, astăzi, din această teorie, este respingerea **sociologilor "parțiale"** (ca și a teoriilor economice parțiale), care greșesc prin "pretenția de exclusivitate" pe care o acordă factorului presupus a fi determinant în analiza unui fenomen social. În realitate, arată Vulcănescu, nu există o cauză unică a unui fenomen social, ci o serie de "împrejurări" care condiționează existența acestuia și care trebuie avute, toate, în vedere.

O temă de cercetare pentru Vulcănescu a fost și presiunea demografică asupra structurii gospodăriei și satului țărănesc, abordată și în scrierile sale economice. În "Excedentul populației agricole și perspectivele gospodăriei țărănești", publicat în *Sociologie*

² Am detaliat acest aspect în studiul "The interwar Romanian Village, a Terra Incognita", *International Colloquium of Social Science*. Acum 2011, Vol. 5, nr. 1, Brașov, Universitatea Transilvania Brașov, 17-18 nov. 2011, pp. 27-46.

³ Mircea Vulcănescu, "Teoria și sociologia vieții economice", în *Opere II*, Ed. Academiei, 2005, p. 725.

Românească (1937), Vulcănescu discută viitorul micii exploatații familiale țărănești în condițiile creșterii demografice și, pe cale de consecință, a perspectivei fărâmițării acesteia. Iarăși, ceea ce contează aici nu este doar subiectul, ci mai ales cum îl abordează, cu o notă critică față de principalele idei de politici publice avansate, în perioadă, ca soluție pentru evitarea agravării unei probleme sociale rurale. Alte contribuții, cum ar fi "Dimitrie Gusti, profesorul" (1936), "Publications de l'école roumaine de sociologie" (1938), sunt de neocolit în literatura de specialitate despre Școala Sociologică de la București, reprezentând sintetizări de sistem și de producție științific.

Dacă acestea ar fi producțiile ce, din punct de vedere strict formal, pot fi numite "științifice", trebuie precizat că Vulcănescu are o serie de scrieri cu puternic accent sociologic, pe de o parte, și altele care sunt cu totul științifice, sunt elaborate în cadrul Școlii, dar nu țin propriu-zis de sociologie. Astfel, în prima categorie amintim articolele sale pe tematica tinerei generații: "Generație" (1934) și "Tendențele tinerei generații în domeniul social și economic. Activismul prin disperare" (1934). Fiind scrieri care combină analiza nuanțată cu atitudinile de tip etic, ele au putut fi receptate mai degrabă ca parte a literaturii eseistice atât de uzuală în epocă. În realitate, găsim în aceste texte unele din cele mai nuanțate și mai profunde explicații legate de mult-discutatul fenomen al "tinerei generații". În cea de-a doua categorie amintim referatul general scris în masivul raport pentru "Reorganizarea Ministerului de Instrucție Publică, Culte și Arte și transformarea lui într-un Minister al Culturii Naționale" (1934). Referatul este o amplă analiză organizațională, realizată în stilul modern al specialistului care enumeră avantajele și dezavantajele fiecărei opțiuni administrative de reorganizare. De asemenea, printre contribuțiile lui Vulcănescu la *Enciclopedia României* se numără și un studiu, de această dată, de istorie recentă: "Războiul pentru întregirea neamului" (1938), unde realizează o foarte detaliată analiză a strategiilor și evoluției frontului românesc.

Pe lângă aceste repere bibliografice, trebuie menționat că o tușă sociologică se regăsește și în alte scrieri vulcănesciene, îndeosebi cele cu caracter economic în care sunt analizate schimbările structurale provocate de Marea Criză interbelică și de războiul mondial asupra economiei,⁴ sau cele de analiză a evoluțiilor internaționale din 1935.⁵ Scrierea filosofic-hermeneutică "Dimensiunea românească a existenței" (1943) se înscrie în rândul

⁴ A se vedea "Spre un nou medievalism economic", în Mircea Vulcănescu, *Spre un nou medievalism economic. Scrieri economice*, Ed. Compania, 2009, pp. 45-121, și "Economia de război", pp. 345-376.

⁵ Mircea Vulcănescu, *Conjuncturi internaționale*, Ed. Crater.

tipologiilor culturale, căutând să degajeze o ”mentalitate colectivă” pe baza ”configurației limbii”.⁶ O notă specială au articolele de polemică pe teme sociologice/monografiste ale lui Vulcănescu, scrise într-o perioadă în care monografiștii căutau și vizibilitate publică, nu doar științifică.⁷

Ce fel de sociologie?

Unde am putea încadra sociologia lui Vulcănescu? Noțiunile gustiene de ”viață socială” și ”totalitate”, chiar și cele de ”cadre” și ”manifestări” capătă un sens propriu la Vulcănescu, care, contrar unei percepții destul de des întâlnită, dar neîntemeiată, nu teoretizează filosofic pe teme gustiene, ci identifică direcții sociologice contemporane care actualizează și validează monografismul. Delimitând explicit de fenomenologia pur abstractizantă (noologia), pe care o atribuie unui alt membru proeminent al Școlii, Traian Herseni, Vulcănescu se inspiră cu precădere din metoda psihiatrică a lui K. Jaspers, care constatase că înțelesul unui simptom nu poate fi realizat prin izolarea sa, sau prin decontextualizare, și prin căutarea unei relații cauzale determinante, ci prin încadrarea acestuia într-un ”sindrom”, adică în cadrul unui ansamblu semnificativ de simptome. Transpus în științele sociale, principiul metodologic constă în **înțelegerea unui fenomen social prin raportare la structura de viață socială (celebrele cadre și manifestări) care îl condiționează.**

În fapt, este vorba despre respingerea sociologiei ”pozitivistă” durkheimiene, care se bazează pe analiza ”faptelor sociale” pe care le explică prin intermediul unei cauzalități mecanice.⁸ Astfel, sociologia devine efort de înțelegere a semnificației fenomenului social și de identificare a tendințelor (termen preferat de Vulcănescu în locul celui determinist de legi). Termenul de ”voință socială” este socotit de Vulcănescu ”în oarecare măsură deficient” și ar desemna, de fapt, ”totalitatea dinamică” a vieții sociale: ”conștiință, fapte sociale, paralelism, semnificație, unități, relații, procese”.⁹

Câteva pasaje interesante dintr-un curs de ”Statistică morală” (1930-1935)¹⁰ ținut de Mircea Vulcănescu ne pot ajuta pentru a înțelege mai bine perspectiva sociologică a acestuia și a lămurii unele noțiuni folosite. Din aceste citate reiese faptul că, în ultimă instanță, voința

⁶ ”Dimensiunea românească a existenței”, în *Opere I*, Ed. Academiei, 2005, pp. 1010-1011.

⁷ Mai detaliat, pe această temă, în ”Mircea Vulcănescu – un polemist monografist”, în *Revista Transilvania*, nr. 11-12/ 2012, pp. 56-61.

⁸ A se vedea, în acest sens, un scurt text foarte util pentru înțelegerea mai clară a perspectivei sociologice vulcănesciene, publicat postum: ”Sociologie românească. Răspuns dlui C. Georgiade”, în *Opere II*, pp. 756-768.

⁹ ”Teoria și sociologia satului...”, p. 752.

¹⁰ Manuscris din Arhiva Familiei Vulcănescu pus la dispoziție prin amabilitatea dl. Marin Diaconu.

socială se identifică la M.V. cu **acțiunea umană**: ”sociologia ne arată că esența realității sociale este de natură dinamică. Realitățile sociale nu sunt obiecte concrete, ci conduite omenești, acte. De aceea, se obișnuiește a se spune că natura realității sociale este voința socială; adică, în esența sa, societatea se realizează pe planul și în ordinea acțiunii, de aceea și analiza vieții sociale își are rădăcina și încoronarea în analiza acțiunii omenești.” Element fundamental al analizei sociologice, acțiunea umană aparține unei ”individualități morale” (i.e., individului) care este, pe de o parte, autodeterminată și ”**motivată**” de un anumit scop și, pe de altă parte, ”condiționată”, adică influențată de anumiți factori exteriori. Făcând diferența între ”cauză” și ”condiție”, M.V. arată că factorii externi nu joacă rolul unor cauze mecanice, ci al unor ”împrejurări care pot face posibilă existența unui fenomen”. ”Manifestările” devin aici ”**tipare sociale**” ale acțiunii umane.

Actualitatea sociologiei lui Vulcănescu

Ce ne mai spune, astăzi, sociologia lui Vulcănescu? Probabil că răspunsul la această întrebare depinde de modul în care îl citim. Am argumentat în altă parte actualitatea sociologiei economiei rurale inspirată de Vulcănescu în cadrul monografiei, precum și înrudirea ei cu cercetările lui H.H. Stahl pe tema obștii sătești.¹¹ Pe scurt, prin aplicarea teoriilor lui Ceajanov în problematica satului interbelic, M.V. arată că viața economică a satului românesc e diferită structural de cea capitalistă și că gospodăria țărănească are o ”logică” economică proprie, din care lipsește noțiunea de profit sau investiție. Există alternativă la ordinea capitalistă în economie? Este o discuție valabilă la care răspunsul lui M.V. este unul pozitiv. În plus, într-o perioadă în care diverși tehnocrați pledează pentru desființarea micii gospodării țărănești în numele modernizării agriculturii românești, consider că o revizitare a acestor scrieri este deosebit de utilă, având în vedere că și în perioada interbelică exista o discuție similară.

Fenomenologia mai degrabă structurală menționată mai sus este destul de apropiată de orientări recente din sociologie, cum ar fi, de pildă, instituționalismul metodologic. Atât ca metodă, prin observația comunității studiate ca alcătuind o lume socială aparte, cât și ca explicație pentru sincopile evoluției moderne a României. Fără să fi cunoscut/folosit termenul, M.V. poate fi apropiat de ceea ce astăzi este numit ”teoria dependenței de cale”: există instituții și practici sociale care se perpetuează în ciuda apariției statului modern. Cu specificația că, spre deosebire de adepții din spațiul academic autohton ai teoriei dependenței

¹¹ Vezi studiul ” The interwar Romanian Village, a Terra Incognita”, op.cit.

de cale, Vulcănescu valoriza vechea lume românească, aruncând o privire critică asupra avântului modernizator al elitelor României. În acest sens, M.V. poate fi util și inspirator pentru cei care vor să găsească și alte explicații pentru traumele României moderne, altele decât cele care arată cu degetul acuzator la ”fondul” autohton cerând, eventual, modernizarea cu forța a unui popor pentru straniul motiv că ar fi ”altfel”.